

De gang in de diepe duisternis... met Jean Bolen op Malta
een reisverslag

hoe het begon

Toen het Jungiaanse instituut SUW in oktober 2002 tien jaar bestond, organiseerde men een twee dagen durend symposium over Jung. Men had talloze bekende sprekers uitgenodigd om over hun werk te spreken. Onder de sprekers die zich van over de hele wereld naar de aula van de universiteit van Nijmegen begaven, bevond zich onder andere Dr. Dieter Baumann, de oudste kleinzoon van Jung. Hij zal komend symposium in maart 2004 ook weer gastspreker zijn. Een andere illustere spreekster op het symposium in 2002 was Jean Bolen. Zij is Jungiaans psychiater en professor aan de Universiteit van Californië. Grote bekendheid verkreeg zij toen haar boek *Godinnen in elke vrouw* een wereldbestseller werd. Daarna verscheen onder andere *Goden in elke man* en haar zojuist uitgekomen boek *Godinnen in de ouder wordende vrouw*. In grote stapels lagen haar boeken op tafels in de hal van de universiteit.

Tijdens haar eerste lezing vertelde zij in geuren en kleuren over de mythe van Demeter en Korè; over een Griekse moedergodin die haar dochter ging zoeken in de onderwereld. Tijdens haar tweede lezing, een dag later, legde zij uit wat voor betekenis die mythe voor ons kan hebben. Als voorbeeld nam zij enkele patiënten die zij behandeld had. En zij vertelde over de gang naar de eigen onderwereld die zij maakten. Hoe zij na kennismaking met de betekenis van de mythe in hun eigen innerlijk, soms geheel en getransformeerd in de boven- en buitenwereld terug kwamen.

Zo maakten wij kennis. Het gesprek raakte al snel op mijn passie om de historische voetsporen van 'de godin' bloot te leggen. Ik vroeg haar of ze wist dat er nog altijd een plek bestond waar je daadwerkelijk in de onderwereld kon komen. Ze vroeg waar die plek was. Ik vertelde haar dat je op Malta kon afdalen in een onderaards heiligdom genaamd 'het hypogeum'. Natuurlijk wist ze dat. Ze was er nog niet geweest. Toevallig zou zij in juni met een vaste groep spirituele vriendinnen waarmee zij al talloze godinnen-heiligdommen had bezocht, in Europa zijn. Zij stelde voor dat ik de 'goddess-gang' zoals ze haar groep zelf noemde, op Malta zou rondleiden. Zo gezegd, zo gedaan! De ervaring, die wij als Nederlandse begeleiders met de Bolen-groep hadden, bleek een mooie en sappige vrucht aan de geestelijke boom van het Jungiaans Instituut SUW, een boom die in Nijmegen groeit en bloeit onder de bezielende leiding van Madeleine Witteveen en Harry Rump. Graag wil ik u laten delen in onze belevenissen.

over Artemissen en Athena's

Afgelopen juni 2003 was het zover... Het schip waarop de pelgrims zich bevinden komt redelijk op tijd in de haven aan. Na uren vertraging vanwege douane-formaliteiten mogen de dames zich eindelijk, redelijk uitgeput, van boord begeven. Al lang van te voren had degene die de logistieke leiding van de Amerikaans/Canadese groep had met mij de degen gekruist over wie nu feitelijk de leiding had in Malta. Maar ik was redelijk halsstarrig op mijn stuk

blijven staan: ik had in Malta de eindverantwoordelijkheid en naar mijn mening dus ook de leiding. De eerste kennismaking verliep daarom ietwat stroef en afstandelijk tussen ons tweetjes. Jean Bolen zag het in haar rol als wijze crone (oudere vrouw) glimlachend aan. Zij had zo haar eigen verklaringsmodel. In haar ogen was haar Amerikaanse vriendin een Artemis-type, zo had zij mij in eerdere mails geschreven. Mij stond de godin Athene in de ziel gebrand en op het lijf geschreven. Twee sterke en onafhankelijke types, maar zouden zij elkaar vinden?

Een Artemis kenmerkt zich in de Bolen-typologie door zelfstandigheid en stoerheid. Zij heeft geen man nodig en blijft vaak ongehuwd. Zij is fier en onafhankelijk, uiterst intelligent en meevoelend. Een Athene kenmerkt zich door een intellectuele instelling. Zij is vaak een onafhankelijke en sterke vrouw die in een mannenwereld haar weg heeft moeten/willen zoeken. Daarbij heeft zij zich om te overleven sterk aangepast. Pas later ziet een Athena in hoe noodzakelijk het is de zaak van de vrouw te dienen. Radicaal verandert zij haar koers en stelt zich uiterst dienstbaar op. Omarmt zij de zusters die zij eerst niet heeft zien staan.

Ik moet toegeven dat de types die Bolen in haar boeken beschrijft 'uit het leven gegrepen' zijn. In ons geval leken zij naadloos te passen op de werkelijkheid die zich zowel vòòr als tijdens de pelgrimstocht op intellectueel, sociaal en mystiek niveau aan ons zou onthullen...

over de Venussen en Vrouwen van Malta

Na de ontschepping begeven wij ons direct naar het Nationaal Archeologisch Museum in La Valetta, de hoofdstad van Malta. Daar liggen de originelen van diverse replica's die men ter plekke in de tempels kan bewonderen. Daarnaast staan er zo'n dertig vrouwen-beeldjes tentoongesteld. Evenals in andere culturen uit de prehistorie zijn ook in Malta de vrouwenbeelden in vergelijking met de mannenbeelden in de overgrote meerderheid. Wij schuifelen een hoekkamertje binnen. Het is erg donker. Je zou er bijna langs lopen. Daar ligt ze dan, een van de meest beroemde Vrouwen van Malta. Er staat een enkele spot op haar gericht; achter haar een kleine spiegel zodat je ook haar prachtig gevormde rug met de levensechte huidplooien kunt zien. Ik merk dat ik, wanneer wij de donkere ruimte betreden, gedempt tot mijn groep ga spreken. Hier heerst een rust die je niet wilt verstoren. Ik vertel mijn ladies dat ze gevonden is in een onderaardse heiligdom, genaamd het hypogeum. Een Grieks woord samengesteld uit hypo 'onder' en gaia 'aarde' dus onderaards heiligdom. Hier gaan we over enkele dagen heen. Het volstrekt unieke monument staat op de wereldlijst voor cultureel erfgoed van de Unesco. Het is met Unesco-geld gerestaureerd. Hier wordt zij in 1902 ontaard en boven de aarde gebracht. In het donker staan we rond het kleine beeldje. We nemen de rode kleur in ons op. Even maakt zich een gevoel van machteloosheid van mij meester. Zullen wij ooit werkelijk kunnen weten wat deze vrouw doet, waarom ze daar zo ligt, wat haar daartoe beweegt? Wie is deze welgeschapen Vrouwe die bekend staat als 'the sleeping Lady of Malta'? Een vrouw die slaapt of droomt en zo genezing hoopt te ontvangen? Een zwangere vrouw die via de droomslaap in contact hoopt te komen met de ziel van haar ongeborn kind? Een hoogzwangere die op het punt staat te baren? Een genezeres/priesteres die ter genezing van anderen dromen en visioenen ontvangt? Een godin? Wie zal het zeggen? Gooide een genezen

patiënt het piep-kleine beeldje als dank in de zogenaamde slangenput, waar het vele duizenden jaren later bij toeval 'ontaard' werd? Dit wereldberoemde heiligdom of te wel 'het hypogeum' blijkt op zijn minst tienduizend jaar ouder dan historici tot voor kort aannamen. Pogingen dit oerverleden te onthullen, werden doelbewust verijdeld. Een oeroude zwart stier uit de oude steentijd werd verwijderd, zodat men de ouderdom van de grot moeilijker kon achterhalen (Anton en Simon Mifsud, Dossier Malta. Evidence for the Magdalenian. Malta, 1997, 143).

Rustig bekijkt de groep de collectie vrouwenbeeldjes van zo'n 30 stuks en de tempel-reliëfs. Maar als je zomaar binnenvalt zonder enige historische achtergrondkennis zegt het je weinig. Zo ook de toeristen die de tempels bezoeken. Zelfs als ze zich al van het strand willen losrukken, begrijpen ze vaak nog niet echt wat ze zien.

Malta's veelbewogen geschiedenis

Die avond licht ik mijn groep in over wat onbekende aspecten van de geschiedenis van Malta. Ik vertel hun over de grot Ghar Hassan die in 1987 door archeologen voor het eerst aan een onderzoek onderworpen wordt. De bekende Italiaanse archeoloog Anati en zijn team stelden vast dat de grot op zijn minst uit ca 15.000 voor Chr. moet stammen getuige de kunst die men op de muren aantreft. In het uitgebreide gangenstelsel vindt men dieren, abstracte tekens en zelfs vulva-symbolen (Dossier Malta, 145-50, 148) . Dat betekent dus dat de officiële archeologie die tot voor kort de menselijke geschiedenis in Malta pas rond 5000 voor Chr. liet beginnen, haar uitgangspunten moet herzien (Dossier Malta, 98). Ook het hypogeum blijkt veel ouder dan men tot dusver aannam (Anton Mifsud, Charles Savona Ventura, Prehistoric Medicine in Malta, Malta, 1999, 42, 67-8; Dossier Malta, 139-145). Ik vertel hun over de vele klimaatsveranderingen en schommelingen in het zeewater-peil. Hierdoor verzonken culturen in Noord-Afrika. Hierdoor verzonk de landbrug tussen Noord-Afrika, Malta en Sicilië. Kwamen grote delen van het vroeger aanzienlijk grotere eiland onder water te staan (Anton en Simon Mifsud, Chris Agius Sultana, Charles Savona Ventura, Malta. Echoes of Plato's Island, Malta, 2000, 16; Dossier Malta, 9-27). Ik vertel hun over de verzonken tempels die men nu met behulp van onderwaterarcheologie in de ondiepe zee rond Malta in kaart aan het brengen is (Malta, Plato's Island, 43). Ik vertel hen over de diepe gleuven in de stenen eiland-bodem. Zij worden karresporen of cart ruts genoemd. Zij zijn in grote getale aanwezig en stortten zich van een hoge klif diep de zee in om over de zeebodem verder te lopen en boven water gewoon door te lopen op een piepklein eilandje, genaamd Filfa. Het ligt ver weg in de intens blauwe zee (Malta, Plato's Island, 24, 81). En weer vragen wij ons af: "wat zien wij hier eigenlijk op Malta"? Zijn het godinnen-tempels geweest, waar de godin in vruchtbaarheidsriten geëerd werd? In hoeverre staat onze slapende Vrouwe in een veel oudere traditie van Venussen uit de oude steentijd? (Anthony Bonanno: Archeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean: papers presented at the First International Conference on Archeology of the ancient Mediterranean, University of Malta, 2-5 September 1985, Malta, 1986 voor- en tegenstanders). Waarom vinden we zowel in oude als nieuwe steentijd op Malta als overal elders veel meer vrouwelijke dan mannelijke kunst? Waarom is er zoveel verdwenen? Waar zijn de geschreven bronnen?

Waar zijn de mythen? We weten niet eens meer hoe wij de beeldjes moeten noemen. We weten hun functie niet meer.

wie kust de Sleeping Beauty wakker?

Ik wijs mijn ladies op het rustbed waar 'the sleeping Lady of Malta' op ligt. Het heeft kleine elegante pootjes. In de latere Griekse ziekenhuizen avant la lettre staan dit soort rustbanken ook opgesteld. Ze heten daar klinè, waarvan ons woord kliniek is afgeleid. Was een deel van het hypogeum dan als kliniek ingericht, vraag je je af? Sommigen menen dat het een begraafplaats is geweest. Anderen menen dat het een kraamkliniek was. Weer anderen menen dat men aan de incubatie of tempelslaap deed. Dan heeft men speciale heelmethoden toegepast. Er zijn mensen die wijzen op de astrologische positie van de tempels, ook de ondergrondse. Anderen wijzen erop dat er in talloze ondergrondse en bovengrondse tempels orakel-kamers gevonden zijn. Men heeft met klank gewerkt. Men heeft de grotten onder de aarde uitgebouwd als labyrint. Overal zien wij allerlei symbolen in rode oker op de wanden, terwijl ook veel beeldjes met rode oker, allerlei bodypaint en tatoos beschilderd zijn. Wat heeft daar toch in dat ondergrondse heiligdom plaatsgevonden? Men vond het beeldje in 1902 naast het heilige der heiligen in een put die genaamd werd de slangenput- of kuil. Hier vonden wij, naast ons slapend dametje, talloze andere votief-beeldjes terug. Soms zijn het kleine beeldjes van genezen ledematen. Wanneer de godheid je geneest, schenk je als dank een klein beeldje of een plaatje met een danktekst erop, een gebruik dat later in het antieke Griekenland heel veel voor komt. Er zijn zoveel mogelijkheden om voor onzekerheden een verklaring te vinden. Wie kust ons slapend bewustzijn omtrent ons duistere verleden wakker?

volgens de mythe bouwde een gigantische vrouw de eerste tempels

Beneden in het hypogeum komen wij die typische grote stenen tegen, waarmee de tempels van Malta in de zogenaamde periode van de tempelbouwers van 5000-2300 gebouwd zijn. De Sleeping Lady stamt uit 3000 v. Chr. Waar komt deze cultuur vandaan? Want niet alleen in Malta maar ook in Noord-Afrika, Griekenland en elders komen wij de incubatierituelen en de tempelslaap tegen. In hoeverre heeft Malta deel uitgemaakt van een grotere oercultuur en religie der ouden? Wie waren 'de tempelbouwers' in Malta die de grote stenen tempels en vrouwenbeelden oprichtten? Of waren het 'tempelbouwsters'? In volksverhalen wordt nog altijd overgeleverd dat er ooit een gigantisch grote vrouw, Ggantija of 'reuzin' was die een zware steen op haar hoofd droeg en daarmee de eerste tempel bouwde (Veronica Veen, Goddess, Giantess, Farmeress. Female Images of Malta. Haarlem, 1994, 9, 17-29). Dat was pas een fat lady! Toevallig dat er in Nederland nog een oud volksverhaal leeft dat vertelt hoe twee reuzen genaamd Brammert en Ellert de hunebedden bouwden. Dus ook Nederland kent giganten die met grote stenen bouwwerken oprichtten. Zowel in Malta als elders in Europa blijken de megalithische bouwwerken ouder dan men tot voor kort aannam. Naar men zegt zijn ze in ieder geval duizend jaar ouder dan de eerste piramides. In hoeverre maakt Malta deel uit van een wijdverspreide vruchtbaarheidsreligie, waar de geboorte- en doden-cultus een hecht onderdeel van vormen? In hoeverre wordt hier als ook elders de grote godin vereerd? Getuige de vele vrouwelijke beeldjes wordt zij gediend door allerlei priesteressen. In hoeverre heeft 'de cultuur van de megalieten-bouwers' andere hoog-technologische

vernieuwingen als landbouw en veeteelt, textielverwerking, metaalbewerking en een internationaal rekensysteem gebracht? In hoeverre wordt het tijd deze vooruitstrevende culturele zwaargewichten te verlossen van het Fred-Flintstone-label waarmee zij uit pure onwetendheid de geschiedenis zijn ingegaan?

big fat mama gaat ondergronds

Naast de kleine vrouwenbeeldjes heeft men in de imposante tempels, die opgebouwd zijn uit zeer grote stenen, ook kolossale vrouwenbeelden gevonden. Er is één tempel waar zo'n groot beeld omvergeworpen en vernield is om vervolgens als fundament voor latere constructies te worden gebruikt (Nicholas Vella, 'Trunkless legs of stoned: debating ritual continuity at Tas-Silg, Malta', *Facets of Maltese Prehistory*, Anton Mifsud, Charles Savona Ventura eds, 225-239). Deze 'beeldenstorm' is typerend. Heeft echter ook een symbolische betekenis. Een vernietigd beeld verdwijnt nooit uit het collectieve geheugen. Bedekt door een dikke laag aarde blijft het een fundament voor latere beelden. En zo ook in Malta. De verering van de grote stenen 'dikke dame' wordt in dezelfde tempel gevolgd door de verering van nieuwe vruchtbaarheidsgodinnen (Horatio C.R. Vella, 'Juno and Fertility at the sanctuary of Tas-Silg, Malta', *Facets of Maltese Prehistory*, 315-322, 316). Achtereenvolgens treffen wij de Fenicische Astarte, de Punische Tanit en de Romeinse Juno/Hera aan. Ook hun gebroken beelden liggen in Malta voor het oprapen (Pablo Vidal González, 'Malta in Phoenician and Punic Times', *Malta Archeological Review* 3, 1999, 26-30, 27, 29). Zij raakten vergeten, maar... hun mannelijke partners niet. Onder hen zijn Melkart, die in Kanaän Baal wordt genoemd. En naast Sid en Herakles komen wij Hercules tegen. Ondanks het feit dat Hercules niet meer dan de partner was van de Romeinse godin Juno, is zijn naam blijvend aan de tempel verbonden. Want deze tempel is zelfs na de lange rij van vrouwelijke godinnen de geschiedenis ingegaan als... 'de tempel van Hercules' (Vella, 'Juno and Fertility at the Sanctuary of Tas-Silg, Malta', 319). Hercules die zich vervolgens van mannelijke partner tot mythische held ontwikkelt. Maar toch wordt er zelfs tot de dag van vandaag in de onmiddellijke omgeving van de tempel nog een vrouw vereerd (Vella, 'Juno and Fertility at the Sanctuary of Tas-Silg, Malta', 316). Het is niet meer een 'moedergodin' zoals men in 'de oude religie' zou zeggen. Zij heeft een metamorfose ondergaan; zij is geen godin meer maar slechts de menselijke Vrouw. Zij wordt, omdat zij God gebaard zou hebben door de christenen 'de moeder Gods' genoemd. Iets van die goddelijkheid van haar zoon, die net zoals de partners van de moedergodinnen ieder jaar weer sterft en wedergeboren wordt, straalt echter ook een klein beetje op haar af. Zij wordt daarmee in deze tijd steeds goddelijker. Dit misschien omdat in haar het oude archetype van de moedergodin doorwerkt. Deze keer kennen wij haar naam. Zij heet... Maria.

de gang naar de duisternis

De Amerikaanse groep ziet uit naar het bezoek aan het hypogeum. Men wil allerlei dingen die helemaal niet kunnen. Men wil maar liefst een uur lang beneden zijn in volstrekte duisternis. Men wil in stilte bij de orakel-kamer staan. Wij hebben echter slechts toestemming om per vijftal een hal uur beneden te zijn. Verder wil men geen gids. De schrik slaat mij om het hart. De regels zijn zeer streng. Wij kiezen unaniem voor de overval-tactiek. Achteraf

hoor ik van Nederlandse gidsen dat men nog geen plastic zakje mee naar beneden mag nemen. Maar onze groepsmusicus speelt het doodleuk klaar om haar grote tas met fluit en handtrommel mee naar beneden te krijgen. Het wonder waar ik op gehoopt en voor gebeden had, geschiedt. Na enige uitleg werken de twee gidsen van het hypogeum wonderwel mee. Men is zelfs bereid via de computer de lichten uit te schakelen. Marlon, de vaste hypogeum-gids belooft zijn mond te houden. Het lukt. Met zijn tieners dalen wij voor een uur af in het heiligdom dat verschillende verdiepingen en een uitgebreid gangenstelsel kent. Ons eigen innerlijke beleving zal onze gids zijn. In het pikke-donker schuifelen we naar beneden. Je ziet geen hand voor ogen. Als niemand maar valt, denk ik. Wij dalen af de diepte in langs kronkelige paadjes met de hand aan de railing geklemd. Een vochtige warmte komt ons tegemoet. Het heiligdom is een labyrint. Je weet al snel de weg niet meer. Eindelijk staat Marlon stil. Wij staan voor de orakelkamer. Wij voelen ons hecht verbonden. Wij dalen in onszelf af om bij de leegte te komen. De ruimte te vinden waarin de godin kan spreken. Tijd en ruimte vallen weg. Als een blok staan wij daar aan de grond genageld, ademend, voelend en ons herinnerend. Ontroerd door de schoonheid van het moment, zoekt een traan uit de linkerooghoek zich een weg naar beneden. Wat een intense ervaring. Dan bestaat de musicienne van de groep het om onder het hek door naar het gat van de orakelkamer te klimmen. Zij fluit in de holle ruimte en krijgt naar eigen zeggen antwoord. Zij begint als het ware een samenspraak. Het muzikale gesprek ontwikkelt zich zodanig dat het gebouw op de grondvesten lijkt te trillen van vibratie en klank. De apotheose vindt plaats wanneer de trommel gehanteerd wordt. De gids, die achteraf in zijn vrije tijd musicus in een band blijkt te zijn, fluistert mij toe dat hij dit zelden heeft meegemaakt. Zij kan het, klinkt het bewonderend en verwonderd. Even later herhaalt zich het ritueel bij het heilige der heiligste. Weer mag ze met haar instrumenten onder het hek door kruipen en gaan zitten op een plek waar normaal nooit iemand mag komen. We hebben geen notie meer van tijd en het lijkt alsof we al uren beneden zijn. Aan het eind wijst de gids ons op de slangenput waar de Sleeping Lady gevonden is. Hij wijst op de slaapnissen, waar de tempelslaap beoefend werd. Hij wijst op de oude ingang waarvandaan bij de winterzonnewende een straal van licht op de blinkende steen in het hoofdaltaar viel. Het is een gebouw met klank- en lichteffecten. Hij wijst mij op de plek waarop de zwarte stier was aangebracht en verwijderd werd. Hij wijst ons op de bouwputten die de arbeiders volstortten in 1902. Zij vreesden de plaats waar zij huizen wilden bouwen kwijt te raken aan de staat en stortten de archeologische vindplaats vol met puin. Plots is alles voorbij. Weer een kleine groep staat klaar om af te dalen. Beduusd staan wij buiten in de felle zon. In de bus legt Jean uit dat er een wisselwerking plaatsvindt als je een oude heilige plaats bezoekt. Net als het beeldje wat hier gevonden is, slaapt ook het gebouw, totdat er mensen komen die het wakker kussen. Vervolgens doet dat gebouw dat ook met de bezoekers. ook bij hen wordt iets aangeraakt. Wij kunnen niet anders dan het beamen. Ook wij worden wakker gekust.

eind goed al goed

Aan het eind van de vijf dagen Malta is er het slot-etentje. Er wordt gespeeched en cadeautjes worden uitgewisseld. Ik merk op dat Jean haar Amerikaanse Artemis en haar Nederlandse Athena als een wijze crone

goedkeurend en glimlachend toe zit te stralen. Tevreden stelt zij vast: de Amerikaanse Artemis en de Nederlandse Athene hebben elkaar gevonden! Zij hebben het Aphrodite-aspect in zichzelf, in de ander én in de groep geactiveerd. Ze neemt op haar eigen rustige wijze waar hoe de twee kapiteins, die eerst op uiterst zelfstandige en assertieve wijze het eigen territorium verdedigd hebben, veranderd zijn. Zij hebben de krachten weten te bundelen, hebben tijdens de reis de taken verdeeld en samengewerkt. En slaan zich nu 'als één man/vrouw' door de zakelijke en financiële eindberekeningen heen. Die nacht worstelen zij tot laat door om glansrijk met een sluitende eindafrekening boven water te komen. In het holst van de nacht begeven zij zich naar de dichtst bij zijnde pin-automaat om de overwinning van een positief saldo in klinkende cash om te zetten. Tevreden leggen zij zich te ruste om de volgende ochtend zeer vroeg uiteen te vliegen...